

Az alábbi cikksoport szerves folytatása az első kötet utolsó fejezetének. Különösen szorosan kapcsolódik oda az a két cikk, amely a Rákóczi-család kultúraépítő tevékenységének rendkívüli jelentőségét hangsúlyozza. A váradi kollégium fejlődésének fel lendülésével foglalkozó nagyobb összefoglaló adatgyűjtemény előtt, nem felesleges ismételtten utalni ezekre a pozitívumokra /vö.I.köt. 506./

Másrészt azonban aligha volna helyes figyelmen kívül hagyni, hogy éppen egy olyan, viszonylag kevésbé ismert iskolánkról lesz szó a következőkben, melynek életében eleven hagyomány volt az egyházi és világi hatalmasokkal szemben kifejtett ellenállás. Legalábbis ezt jelzi már a XVII. század elején Alvinczi Péter patronátusellenes mozgalma, Szilvásujfalvi Imre bátor lázadása /vö. Makkai: A magyar puritánusok...140./, s a város lakóinak Derecskei Ambrus vezette felkelése a jezsuiták ellen még az előző század végén. Közismert, hogy ennek az örökségnek a nyomán, éppen a kollégium virágkorában, az 1650-es években, a város és kulturája enyhén szólva "kinőtt" a fejedelmi támogatás keretei közül: mérsékelten ellenszegült a fejedelmi akaratnak.

Herepei adatai különösen az 1630-as évekre vonatkozóan hézagpótlóak. A váradi iskola történetének eddigi feldolgozásai talán az 1630-1638 közötti évekről tudták a legkevesebbet, pontosabban: semmit. /Id. Rácz Károly a "Bihar" és "Szabad Egyház" 1884. évfolyamában és Csernák kérdőjeleit munkája 277. lapján./ Az alábbi adatokból az derül ki, hogy rendszeresen két, majd három akadémikus mester is szolgált már ez években Váradon. Sőt ugyanerre az időre /1634-36/ tehető az a kísérlet, hogy - pár évvel Gyulafehé-

vár után és Patak előtt! - külföldi professzor beállításával emeljék a hazai viszonylatban akkor lehetséges legmagasabb színvonalra a kollégiumot. A Velencéből való Marcus Antonius professzorral nagyjából egy időben működött a tanárok sorában a tudós Debreceni Gáspár után Tolnai Dali diáktársa: Fehérvári Mihály, majd Amesius utolsó magyar tanítványa Gidófalvi Balázs.

Az új adatok alapján az 1650-es évek "váradai puritánizmusának" nemcsak távoli, hanem közvetlen előzményeit is részben magunkban a helyi tradíciókban kell tehát látnunk.

És ettől kezdve a váradai kollégium tényleg "a puritánizmus jegyében" fejlődik, hogy aztán a bukás előtti évtizedben a mozgalmakon belül is a radikális áramlat gócpontja legyen. Jellemző, hogy az egész három évtized alatt alig találunk olyan tanárt, akinek ne lett volna így vagy úgy köze a magyar puritánus küzdelmekhez. Az "ujítások" ellen sikeresen tevékenykedő, s éppen ennek érdekében egy sor kérdésben "modernül" gondolkodó, a demokratikus követeléseknek és az angol példa tanulságainak is a maga módján hangot adó orthodoxia legnagyobb hatású prédikátor-író-szervező vezetőségéniségei is itt kezdték pályafutásukat /gondoljunk csak Szilágyi Benjámín Istvánra vagy Tofaeus Mihályra/.

A váradai iskola utolsó évtizedének tanárai jórészt személyes ismerősei voltak Apáczainak. De ennél fontosabb, hogy ott találjuk a körökben a magyar puritánusok utolsó, de egyúttal a Descartes-követők első nemzedékének kiemelkedő képviselőit is. Olyan tény ez, ami teljesen bizonyítottnak tekinthető, csak különböző kutatók elszórt észrevételeit kell összegyűjteni. Így legújabbán Tordai Zádor már a magyar kartézianizmus legkorábbi uttörőinek sorában emlegeti Enyedi Sámuel, aki "Apáczáival egyidőben tanít Váradon..., s Physicája határozottabb és következetesebb, mint Apáczai Philosophia naturalis c. kései munkája" /Magyar Filozófiai Szemle 1962, 59-60./ Az sem lehet véletlen, hogy Trencsényi Waldapfel Imre "a Hollandia felől terjedő cartesianizmus önkéntelen elemeit" fedezi föl a váradai puritánus iskola egyik legjelentékenyebb pártfogója, Nadányi Mihály 1656-ban kelt, fiához intézett "oktató intésében" /Erasmus és magyar barátai. Bp. 1941. 106-107./